

Hélène Włodarczyk

(Université Paris-Sorbonne, Francja,

e-mail: helene.wlodarczyk@sorbonne-universite.fr)

MNIE CZY MI? O UŻYCIU ZAIMKA PIERWSZEJ OSOBY W CELOWNIKU

1. WSTĘP

W języku polskim (przynajmniej według aktualnej normy) zaimki osobowe (osoby pierwszej, drugiej i trzeciej) mają w niektórych przypadkach formy ortotoniczne i enklityczne [GWJP 1998, 337]. Ich użycie na ogół nie sprawia rodzimym użytkownikom większych trudności. Wyjątek stanowią formy celownika zaimka 1. os. l. poj.: enklityczne *mi* jest notorycznie używane w kontekstach, w których norma każe się spodziewać ortotonicznego *mnie*.¹

W tym artykule przedstawię fakty świadczące o odstępstwach od normy (2), następnie (3) porównam paradygmaty zaimków 1. i 2. os. l. poj. W części 4. przedstawię w skrócie (posługując się aparatem pojęciowym teorii metainformacyjnego koncentrowania uwagi w wypowiedzi) warunki natury pragmatycznej lub komunikacyjnej, które regulują użycie form ortotonicznych i enklitycznych zaimków osobowych. Odwołując się do badań nad przyczynami zachwiania normy (5), postawię tezę o wyjątkowości synkretyzmu *mnie* jako formy biernika i celownika zarówno w ujętym synchronicznie systemie polskiej fleksji imiennej, jak i z punktu widzenia gramatyki porównawczej w całej rodzinie języków słowiańskich. Artykuł zakończę prognozą dotyczącą nowego kształtu paradygmatu zaimka 1. os. l. poj., opartą na obserwacjach sposobu używania tej kategorii w języku polskim.

2. KŁOPOTY Z FORMAMI MNIE I MI

W literaturze XX wieku *mnie* jako forma ortotoniczna celownika pozostaje normą nawet w dialogach naśladowujących żywą mowę:

¹ Szerzy się również użycie formy *go* w bierniku zaimka trzeciej osoby rodzaju nijakiego (*ono* w mianowniku) zamiast prawidłowego *je*. Jednakże omówienie tego zagadnienia wymagałoby oddzielnego artykułu.

- (1) – *Więc zaczynamy!* – krzyknął. *W jego głosie drżało szczęście.*
 – *Dzięki panu będę mógł jeszcze raz przedeflować, jeszcze raz stanąć w szeregach. To chyba będzie ostatnia moja defilada.*
 – *Ależ...niech nie **mnie** pan dziękuje tylko sobie.*²

Jednakże dziś wybór pomiędzy ortotoniczną formą *mnie* a enklitycznym *mi* przysparza sporo kłopotów – zwłaszcza młodemu pokoleniu, o czym świadczy następujący dowcip zasłyszany w Polsce:

- (2) *Syn: On się ciebie kłaniał?*
Ojciec: Tobie!
Syn: Mi?
Ojciec: Mnie!
Syn: On się ciebie kłaniał?
Ojciec: Tobie!
Syn: Mi?
Ojciec: Mnie!
Syn: Przecież mówię, że ciebie.

Ten żartobliwy przykład nieporozumienia co do osoby świadczy również o tym, że dla „syna” forma *mnie* jest formą biernika (analogicznie do formy *ciebie* zaimka drugiej osoby).

Na początku XXI wieku młody poeta opublikował następujący wiersz:

- (3) *Anno*
patrzę Ci w oczy
krzyczę

***mi** życie odchodzi*
*mówię – życie*³

Nawet pobieżny przegląd danych pochodzących z Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP) potwierdza ten problem. Oto kilka przykładów z tego korpusu:⁴

- (4) *ja zawsze piłam mocną herbatę z cukrem no ale nie zawsze mi pomagało*
***a mi** przeważnie **pomaga** herbata z miodem*
 (5) *babci włożyłam kru krupnik a nie miała kielbasy na talerzu a wszyscy mieli kielbasę dali im kielbase **a mi** nie **dali**.*

² S. Mrozek, *Weteran piątego pułku [w:] tenże, Wybór dramatów i opowiadań*, Kraków 1979, s. 238.

³ M. Łodyga, *Godzina widzeń. Wiersze*, Poznań 2000, s. 6.

⁴ Wyszukiwarka: PELCRA, źródło: Rozmowa o książkach, kanał: #kanal_mowiony, typ: #typ_konwers.

W powyższych przykładach forma *mi* jest używana wyraźnie pod akcentem: nie tylko na początku zdania, ale i bezpośrednio po spójniku *a*. Wiele takich przykładów pochodzi z prasy, z forów internetowych, z e-mailów, z dyskusji w Wikipedii, czyli z wypowiedzi w stylu nie zawsze starannym, a często wręcz potocznym. Jeden z przykładów pochodzi jednak z Kancelarii Sejmu RP i jest zarejestrowany w korpusie jako „styl oficjalny”, „rodzaj: protokół”.

- (6) *Pan Aleksander Proksa: Panie pośle, to już wysoka komisja musi wyprowadzać wnioski. Ja jestem od podania faktów jako świadek, tu wysoka komisja na podstawie faktów sama wnioski wyciągnie. Poseł Jan Rokita: Wola szefa rządu nie jest faktem dla sekretarza Rady Ministrów w jakiejś sprawie? **Mi się wydaje**, że to jest pański podstawowy fakt, bo tak naprawdę to jest fakt, który przesądza kierunek pańskiego działania jako sekretarza rządu.*⁵

Użytkownik korpusu NKJP może być zaskoczony również tym, że poprawnie użyta forma *mnie* w składniowej pozycji celownika bywa oznaczana w wyszukiwarce Polikarp jako biernik (acc).⁶ Oto kilka przykładów oznaczenia formy jako biernika (acc) zamiast celownika (dat):

i państwu i	mnie [ja:ppron12:sg:acc:m1:pri:akc]	zależy na sprzedaży działki
się komuś wydaje – jak	mnie [ja:ppron12:sg:acc:m1:pri:akc]	się wydawało – że można
że ci, którzy zgotowali	mnie [ja:ppron12:sg:acc:m1:pri:akc]	i tysiącom innych działaczy opozycji
Bo już wcześniej prowadzone przeciwko	mnie [ja:ppron12:sg:acc:m1:pri:akc]	dochodzenie za uporczywe podważenie sojuszu

Niezależnie od wyników otrzymanych w wyszukiwarkach NKJP łatwo zauważyć, że od wielu lat – nie tylko w języku potocznym, ale i w języku standardowym, pisanym, i to nawet u osób z wykształceniem wyższym (wyjątek stanowią chyba wyłącznie absolwenci polonistyki) – coraz częściej forma *mi* występuje tam, gdzie norma nakazuje użycie ortotonicznej formy *mnie*.

⁵ Author: Kancelaria Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, title: Stenogram z 83. posiedzenia Komisji Śledczej do zbadania ujawnionych w mediach zarzutów dotyczących przypadków korupcji podczas prac nad nowelizacją *Ustawy o radiofonii i telewizji* (SRTV) w dniu 19 listopada 2003 r., date: 2003-11-19, publisher: Wydawnictwo Sejmowe, style: official style; protocol, medium: internet.

⁶ Na zapytanie: „*mnie* z wartością celownika” znaleziono **593** kolokacji. Na zapytanie: „*mnie* bez wyszczególnienia przypadku” znaleziono **1000** kolokacji.

3. PARADYGMATY ZAIMKÓW OSOBOWYCH 1. I 2. OSOBY 1. POJ.

Aby zrozumieć, skąd się bierze odstępowanie od normy, spójrzmy najpierw na paradygmat zaimka 1. osoby 1. poj. z uwzględnieniem opozycji form enklitycznych i ortotonicznych (tabela 1.).

Tabela 1. Zaimek 1. os. 1. poj. – norma

Przypadek	Formy enklityczne	Formy ortotoniczne
Mianownik	ø ja	ja
Dopełniacz	(mię)	mnie
Celownik	mi	mnie
Biernik	(mię)	mnie
Narzędnik	mną	
Miejscownik	mnie	

Jak widać, do paradygmatu zaimka 1. os. wprowadziłam formę zerową mianownika. Należy ją odróżnić od elipsy podmiotu, istniejącej w językach, które takiej formy w paradygmacie zaimków nie mają. Na przykład w języku francuskim, w którym część końcówek osobowych czasownika przestała być wymawiana – lub podobnie jak w rosyjskim w czasie przeszłym – całkiem zanikła, elipsa zaimka 1. os. *je* jest możliwa wyjątkowo: tylko wtedy, gdy kilka czasowników w formie pierwszej osoby występuje jeden po drugim.

(7) *Je vis et travaille à Paris depuis ma naissance.*

W tłumaczeniu przykładu (7) na język polski, w którym formy osobowe czasownika są jednoznaczne, nawet pierwszy czasownik może być użyty bez zaimka (ściślej: z zaimkiem w formie zerowej):

(8) *Mieszkam i pracuję w Paryżu od urodzenia.*

Fakt ten świadczy o tym, że w języku polskim nawet na początku rozmowy czy tekstu można użyć czasownika w pierwszej osobie bez eksplcytnie wyrażonego podmiotu zaimkowego.

Inny problem stanowią formy przestarzałe, rzadko używane w języku współczesnym. W tabelach zostały one ujęte w nawiasy: forma *mię*⁷

⁷ <https://sjp.pwn.pl/szukaj/mię.html> [ostatni dostęp: 1.08.2018].

w SJP jest oznaczona jako „przestarzała”. Wyszukiwanie jej w pełnym NKJP przynosi następujące informacje:

1. Bez ograniczenia daty: przeszukiwany zbiór zawiera 240 192 461 słów. Na zapytanie: *mię* znaleziono **579** akapitów pasujących do zapytania (przeważnie w literaturze pięknej).
2. Z datą „od roku 1990”: przeszukiwany zbiór zawiera 240 192 461 słów. Na zapytanie: *mię* znaleziono **334** akapity pasujące do zapytania.

W korpusie języka **mówionego** (część NKJP) z datą „od roku 1990” nie znalazłam ani jednego przykładu tej formy.

W opracowaniach na temat poprawnej polszczyzny formę *mię* opisywano jako przestarzałą już w roku 1973 [D. Buttler i in. 1973, 385], a 30 lat później uznano, że forma *mię* w języku polskim zupełnie zanikła [Jadacka 2009, 208]. Przyjmuję zatem, że forma enklityczna biernika liczby pojedynczej *mię* we współczesnej polszczyźnie potocznej przestała być stosowana i występuje tylko w zwrotach utartych, w pieśniach itp.

W tej sytuacji łatwo zauważyć, że w paradygmacie zaimka 1. os. 1. poj. przeważają formy ambiwalentne, a ponadto w mianowniku człon enklityczny ma jedynie formę zerową (\emptyset), podczas gdy człon ortotoniczny opozycji ma wykładnik (*ja*). Opozycja pomiędzy formą enklityczną (*mi*) a ortotoniczną (*mnie*) zachodzi więc jedynie w celowniku. Opozycja ta jest lepiej zachowana w paradygmacie zaimka 2. os. 1. poj. (tabela 2.), ponieważ (po uwzględnieniu form mianownika \emptyset /*ty*) dotyczy aż czterech przypadków.

Tabela 2. Zaimek 2. os. 1. poj.

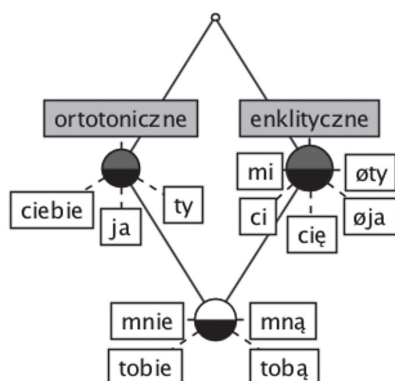
Przypadek	Formy enklityczne	Formy ortotoniczne
Mianownik	\emptyset <i>ty</i>	<i>ty</i>
Dopełniacz	<i>cię</i>	<i>ciebie</i>
Celownik	<i>ci</i>	<i>tobie</i>
Biernik	<i>cię</i>	<i>ciebie</i>
Narzędnik		<i>tobą</i>
Miejscownik		<i>tobie</i>

Porównując obie tabele, nie sposób nie zauważyć, że formy biernika i celownika są różne w deklinacji zaimka 2. os. (*ciebie* vs *tobie*), podczas gdy w paradygmacie zaimka 1. os. forma ortotoniczna biernika (*mnie*) i forma ortotoniczna celownika (*mnie*) są homonimiczne (synkretyczne).

Zależności między formami ortotonicznymi i enklitycznymi wobec form ambiwalentnych w paradygmatach zaimków 1. i 2. os. 1. poj. w sposób graficzny przedstawia poniższy schemat. Forma *mnie*, neutralna ze

względem na opozycję ortotoniczność–enklityczność (podobnie jak formy *mna*, *tobie*, *toba*), jest ponadto ambiwalentna jako forma biernika i celownika.

Schemat 1. Zależności między formami ortotonicznymi i enklitycznymi a formami ambiwalentnymi w paradygmatach zaimków 1. i 2. osoby

Porównując formy celownika zaimków 1. i 2. os., obserwujemy oczekiwany paralelizm między formami ortotonicznymi i enklitycznymi: *mnie/mi* oraz *tobie/ci*. Jednakże mimo tej analogii rodowici użytkownicy języka polskiego nie zawsze używają poprawnie w celowniku pierwszej osoby formy ortotonicznej *mnie*, zastępując ją niepoprawną formą enklityczną *mi*, choć nie mylą w tymże celowniku formy enklitycznej *ci* z ortotoniczną *tobie*.

4. ZASADY UŻYCIA ZAIMKÓW MI I MNE W ŚWIELE TEORII META INFORMACJI W WYPOWIEDZI

W gramatykach i słownikach formy ortotoniczne i enklityczne są traktowane jako warianty bez precyzyjnego wskazania zasad ich użycia. W *Gramatyce współczesnego języka polskiego* czytamy: „traktujemy tu enklityki *mię*, *mi*, *cię*, *ci* jako warianty pozycyjne odpowiednich form ortotonicznych” [GWJP 1998, 337]. W *Słowniku gramatycznym* natomiast uwzględniona została prozodyczno-morfologiczna kategoria „akcentowości”, jednakże podano tylko charakterystykę prozodyczną tych form (bez wyszczególnienia kontekstu warunkującego ich wybór):

Kilka leksemów w języku polskim ma zróżnicowane formy używane z pełnym akcentem (akcentowane) i nieakcentowane (dołączone w wymowie do słowa poprzedniego, czyli enklityczne) [Saloni i in. 2007, 60–61].

W obu powyższych cytatach opis ogranicza się do morfologii i prozodii. Poradniki językowe oraz rozprawy o kulturze języka wymieniają kryteria fonetyczno-składniowe [Buttler i in. 1973, 267] lub składniowo-stylistyczne [H. Jadacka 2006, 85], konstatując przy tym, że po przyimkach dozwolone są wyłącznie formy ortotoniczne [Buttler *ibid*; Kochański i in. 1985, 140; Jadacka *ibid*].

Czyżby przyczyną trudności z użyciem *mi/mnie* był brak odpowiednich objaśnień w podręcznikach szkolnych? Jest to raczej nieprawdopodobne, ponieważ języki żyją w umysłach użytkowników i rozwijają się nawet w sytuacji braku adekwatnych opisów gramatycznych. Można by przytoczyć wiele przykładów kategorii gramatycznych, które – mimo że nie zostały należycie opisane w rodzimych gramatykach (np. aspekt czasownikowy w językach słowiańskich) – nie nastrożają kłopotów rodowitym użytkownikom (w tym nawet małym dzieciom). Problem powstaje dopiero wtedy, kiedy w grę wchodzi nauczanie języka polskiego jako obcego. W tym wypadku potrzebna jest wiedza w formie eksplicytnie sformułowanych reguł, opartych na spójnej bazie teoretycznej, na jakiej obcokrajowcy mogliby oprzeć porównywanie poznawanych przez nich reguł użycia języków obcych z zasadami ich mowy ojczystej.

Wyjaśnianie zasad użycia dwóch rodzajów form (ortotonicznych i enklitycznych) – przedstawianych w gramatykach jako „warianty pozycyjne” – warto oprzeć (zarówno w pracy dydaktycznej, jak i badawczej) na teorii metainformacyjnego koncentrowania uwagi w wypowiedziach.⁸ W teorii tej podmiot i dopełnienie wskazują na centra uwagi mówiącego w wypowiedziach *b a z o w y c h* (w skrócie: WB), które stanowią pierwszy poziom metainformacyjny (Meta 1): na informację o sytuacji i jej uczestnikach (czyli na ortoinformację) nakłada się *m e t a i n f o r m a c j a*, dotycząca globalnych i lokalnych centrów uwagi, na które wskazują podmiot i dopełnienie. Wypowiedzi *b a z o w e* odróżniane są od *r o z s z e r z o n y c h* (w skrócie: WR) na podstawie metainformacyjnego statusu (*datum / / novum*) ich składników. W wypowiedziach bazowych podmiot i orzeczenie mają ten sam status *datum* lub *novum*. We frazach rzeczownikowych wypowiedzi bazowych używane są formy enklityczne zaimków (zerowe w mianowniku).

- (9) *Zawsze (øja) słucham z przyjemnością, kiedy (øty) mówisz.*
 (10) *Mama cię woła.*
 (11) *Ciocia kupiła ci prezent.*
 (12) *Koleżanka dała mi coś dla ciebie.*

⁸ Na temat teorii MIC (Meta-Informative Centering in Utterances) zob.: A. Włodarczyk, H. Włodarczyk 2013; 2016a; 2016b; B. Bojar, H. Włodarczyk 2016; na temat zaimków osobowych: H. Włodarczyk 2008; 2009; 2012.

Wypowiedzi rozszerzone natomiast służą do wyrażania kontrastu między statusami metainformacyjnymi *datum* i *novum*. Kontrast ten polega na różnicy między topikiem (o statusie *datum*) a komentarzem (o statusie *novum*) lub też na odwrót: między fokusem (o statusie *novum*) a tłem (o statusie *datum*). Wypowiedzi rozszerzone stanowią drugi poziom metainformacji (Meta 2): frazy nominalne wypowiedzi bazowych mogą bowiem ulec na tym poziomie topikalizacji lub fokalizacji.

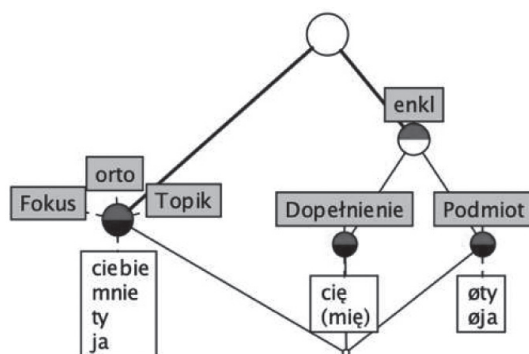
Wyjaśnijmy zatem, że form ortotonicznych zaimków osobowych używa się w wypowiedziach rozszerzonych, w pozycjach topik lub fokusu.⁹ Metainformacyjny charakter fraz powstałych w wyniku koncentrowania uwagi w wypowiedziach *bazowych* (zawierających podmiot i ew. dopełnienie bliższe) i *rozszerzonych* (zawierających topik i ew. fokus) może stanowić podstawę systematycznego opisu użyc polskich form enklitycznych i ortotonicznych [H. Włodarczyk 2012]. Na przykład:

(13) *Ja cię kocham, a ty śpisz.*

Ja (topik i podmiot), *cię* (dopełnienie bliższe), *ty* (topik i podmiot).

Jednakże w dzisiejszej polszczyźnie systematyczne odróżnianie form enklitycznych od ortotonicznych zostało zachowane tylko w wypadku zaimka 2. os. 1. poj. Stąd pierwszy problem polega na tym, że użycie zaimka 1. os. w pozycjach dopełnienia bliższego odbiega od użycia zaimka 2. os. z powodu zastąpienia formy *mię* przez formę *mnie* dla wyrażania dopełnienia (schemat 2.).

Schemat 2. Użycie zaimków 1. i 2. osoby 1. poj. w pozycjach podmiotu i dopełnienia w wypowiedziach bazowych i rozszerzonych

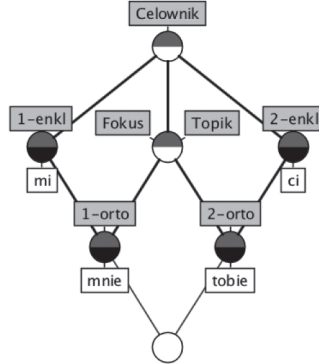
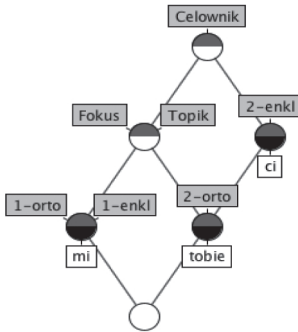
⁹ Jedyne odstępstwo od tej zasady stanowią konteksty, w których forma ortotoniczna *ja* może być użyta nawet bez wyraźnej topikalizacji lub fokalizacji, zwłaszcza wtedy, kiedy zaimek występuje po czasowniku [H. Włodarczyk 2012].

Drugi zaś problem dotyczy zaimka w celowniku: według obowiązującej dotąd normy forma *mnie* powinna być (tak jak forma *tobie*) używana wyłącznie w wypowiedziach rozszerzonych, w których celownik uległ topikalizacji (przykład 14.) lub fokalizacji, co przedstawia graficznie schemat 3.

Schemat 3. Formy enklityczne i ortotoniczne celownika zaimków 1. i 2. osoby

A. System obecnie często stosowany

B. System gramatycznie poprawny

Na przykład:

(14) *Mnie ciocia dała prezent.*

Powyższą wypowiedź można w ramach teorii koncentrowania uwagi analizować w sposób następujący (symbol \leq oznacza relację *bycia częścią*, np.: $A \leq B$ czyta się: *A jest częścią B*):

Schemat walencyjny: podmiot, czasownik, beneficjens, dopełnienie

Ortoinformacja: relacja 3-członowa: *dać* (agens, beneficjens, pacjens)

Metainformacja 1. stopnia:

WB: (podmiot, predykat (dopełnienie, reszta_predykatu (czasownik (beneficjens)))

=> „*Ciocia dała mi prezent*”

Metainformacja 2. stopnia:

WR: ([topik || beneficjens], [{podmiot, predykat (dop., reszta_pred.)} \leq komentarz])

[topik || beneficjens] => „*mnie*”

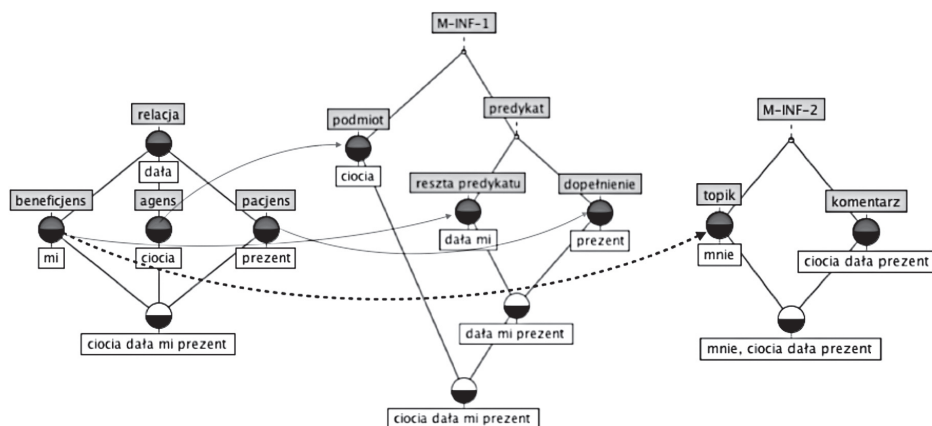
[komentarz] => „*ciocia dała prezent*”

[podmiot \leq komentarz] => „*ciocia*”

[predykat (dopełnienie)] \leq [komentarz] => „*prezent*”

[predykat (reszta_predykatu)] \leq [komentarz] => „*dała (mi=>mnie)*”

Schemat 4. Trzy stopnie analizy konkretnej wypowiedzi odpowiadające od lewej ku prawej: (1) ortoinformacji, (2) metainformacji 1. stopnia i (3) metainformacji 2. stopnia

W języku polskim fokus może znajdować się w różnych miejscach w wypowiedzi, nie tylko na początku czy na końcu. O tym, że dana fraza jest fokalizowana, można się przekonać, sprawdzając, czy cała wypowiedź jest nadal akceptowalna po dodaniu podkreślających tę frazę partykuł *parainformacyjnych*,¹⁰ takich jak: *to*,¹¹ *to właśnie*, *tylko*, *wyłącznie*.

- (15) *To właśnie **mnie** (fokus) ciocia dała prezent, a nie tobie.*
 (16) *Prezent ciocia dała tylko **mnie** (fokus).*

Na początku wypowiedzi można umieścić zarówno topik, jak i fokus (z odmiennymi jednak intonacjami). Przykład (15) zawiera fokus na początku wypowiedzi. Taki fokus wymaga mocniejszego akcentu niż fokus na końcu wypowiedzi (16). Pozycja inicjalna jest typowa dla topiku (por. (17)), jednak i pozycja końcowa nie jest wykluczona, por. (18).

- (17) *Mnie nikt nie dał żadnego prezentu.*
 (18) *One tu ładnie wyglądają, te meble [Miron Białoszewski, AAAmeryka].*

Topik jest czasem sygnalizowany za pomocą przyimków złożonych (*co do...*, *jeśli chodzi o...*):

¹⁰ W teorii gramatyki rozproszonej, do której należy metainformacyjne koncentrowanie uwagi w wypowiedzi, parainformacja jest pierwszą (najniższą w hierarchii) z trzech warstw informacyjnych treści wypowiedzi [zob. A. Włodarczyk, H. Włodarczyk 2016b].

¹¹ W ramach teorii MIC partykuła *to* w funkcji podkreślenia topikalizacji lub fokalizacji było poświęcone kilka prac [Miladi 2011; Piechocka 2009].

(19) *Co do mnie, to wolę się powstrzymać od krytyki.*

Ogólnie rzecz biorąc, zasady użycia zaimków ortotonicznych i enklitycznych w wypowiedzi świadczą o tym, że treści pragmatyczne mogą znajdować bezpośrednie wykładniki nie tylko w intonacji, prozodii i szyku wyrazów, lecz również w morfologii i składni. W teorii MIC plan formy językowej obejmuje prozodię, fonologię, morfologię i składnię, do planu treści natomiast zalicza się semantykę i pragmatykę, a – z punktu widzenia przekazu informacji – trzy warstwy informacji językowej (para-, orto- i metainformację) [zob. A. Włodarczyk, H. Włodarczyk 2016b]. Oboczność form ortotonicznych i enklitycznych ma funkcję metainformacyjną, wskazuje na centra uwagi mówiącego i kieruje na nie uwagę słuchającego. Opisana w planie formy językowej opozycja morfologiczna między formami enklitycznymi i ortotonicznymi ma więc rację bytu również w planie treści, bo pierwsze służą do wyrażania centrów uwagi wypowiedzi bazowej, a drugie – centrów uwagi wypowiedzi rozszerzonej. Dzięki formalnej definicji terminów *topik* i *fokus* teoria MIC pozwala na odróżnienie ich od innych fraz rzeczownikowych, co nie jest rzeczą łatwą w opisie opartym wyłącznie na kategoriach składniowych [zob. A. Włodarczyk, H. Włodarczyk 2013; 2016a; 2016b; B. Bojar, H. Włodarczyk 2016].

Poza tym uwzględnienie metainformacyjnego koncentrowania uwagi pozwala na jednolity opis użycia zaimków osobowych w językach europejskich: zarówno takich, w których istnieją zróżnicowane formy, jak i takich, w których w obu typach wypowiedzi (bazowej i rozszerzonej) mogą być używane (przy zmianie szyku i intonacji) formy ambiwalentne.¹² W języku polskim formy ambiwalentne mogą być używane tak w frazach nominalnych wypowiedzi bazowej (20), jak i w pozycjach topiku i fokusu (21), choć z inną prozodią (z przyciskiem lub bez) i ewentualnie z podkreślającymi partykułami.

(20) *Ojciec z nią rozmawiał przed chwilą.*

(21) *To z nią właśnie (fokus) ojciec rozmawiał przed chwilą.*

Jak więc widać, rodzimi użytkownicy polszczyzny dobrze władają różnymi sposobami wyrażania topikalizacji i fokalizacji zaimków osobowych w zależności od obranej strategii dyskursywnej. Zatem podłoża trudności w wyborze między formą *mnie* a *mi* należy szukać gdzie indziej.

¹² Zob. opisy użyc zaimków osobowych według teorii MIC: w języku rosyjskim [O. Azam 2013], w starogreckim [Pitavy 2013], w łacinie [Vedrenne-Cloquet 2013]. Co do zestawienia z językami francuskim i rosyjskim zob. H. Włodarczyk 2012.

5. WSPÓLCZESNE UŻYCIĘ FORM *MI* I *MNIE* NA TLE DANYCH GRAMATYKI PORÓWNAWCZEJ

Aby zrozumieć zachwianie normy w użyciu form *mi* i *mnie*, pozostaje nam zwrócić uwagę na historyczny rozwój języka polskiego na tle innych języków słowiańskich. W rodzinie języków słowiańskich język polski wyróżnia się tym, że – podobnie jak w innych językach zachodniosłowiańskich – nie tylko utrzymała się w nim różnica między formami enklitycznymi a ortotonicznymi, ale i wytworzyły się w nim takie opozycje, których nie miał język prasłowiański, w szczególności nowe formy enklityczne w paradygmacie zaimka trzeciej osoby (*go* i *mu* obok *jego* i *jemu*). Natomiast w innych językach słowiańskich formy enklityczne odziedziczone z prasłowiańszczyzny zanikły, np. w rosyjskim na etapie języka noworosyjskiego, i dziś nie są używane [Henderson-Stewart 2008].

W istocie tylko dane gramatyki porównawczej rzucają światło na dziwny (występujący wyjątkowo w języku polskim), bo niespotykany poza paradygmatem zaimka 1. os. synkryzm B–C, który nie ma miejsca w prasłowiańszczyźnie. W rekonstruowanym na podstawie języka staro-cerkiewno-słowiańskiego paradygmacie zaimka 1. osoby forma ortotoniczna biernika *mene*, *tebe* – z fonemem /e/ – różni się od formy ortotonicznej celownika *мѣнѣ*, *тебѣ* – z fonemem /ě/ (tabela 3.).

Tabela 3. Zaimki 1. i 2. os. w języku staro-cerkiewno-słowiańskim
[Bartula 1997, 143]

Liczba pojedyncza	1. osoba	2. osoba
Mianownik	<i>азь</i>	<i>ты</i>
Dopełniacz	<i>mene</i>	<i>tebe</i>
Celownik	<i>мѣнѣ (мѣнѣ), мѣ</i>	<i>тебѣ, ти</i>
Biernik	<i>mene, мѣ</i>	<i>tebe, тѣ</i>
Narzędnik	<i>мною</i>	<i>toboję</i>
Miejscownik	<i>мѣнѣ</i>	<i>тебѣ</i>

Na skutek ewolucji fonetycznej w języku polskim formy *mene* i *мѣнѣ* stały się homonimiczne. Prawdopodobną przyczyną zmian zachodzących obecnie w użyciu form *mnie* i *mi* jest wyjątkowy – w systemie odmiany rzeczowników i zaimków – charakter synkryzmu formy oznaczającej zarówno biernik, jak i celownik. W języku polskim bowiem – i w ogóle w językach słowiańskich – synkryzm form przypadków we fleksji imiennej dotyczy mianownika i biernika (np. *biały stół*), biernika i dopełniacza (np. *białego kruka*) oraz celownika i miejscownika (np. *[o] białej wiewiórcy*).

Synkretyzm biernika i celownika stanowi wyjątek nie tylko w historii języków słowiańskich, ale też we współczesnym systemie języka polskiego.

Ponadto porównanie paradygmatów zaimka 1. os. l. poj. (tabela 4.) oraz zaimka 1. os. l. mn. (tabela 5.) pozwala stwierdzić, że obserwowane obecnie zachwianie normy użycia form *mi* i *mnie* prowadzi do upodobnienia tych paradygmatów.

Tabela 4. Zaimek 1. os. w liczbie pojedynczej (użycie współczesne)

Przypadek	Formy enklityczne	Formy ortotoniczne
Mianownik	ø ja	<i>ja</i>
Dopełniacz		mnie
Celownik		mi
Biernik		mnie
Narzędnik		mną
Miejscownik		mnie

Tabela 5. Zaimek 1. os. w liczbie mnogiej

Przypadek	Formy enklityczne	Formy ortotoniczne
Mianownik	ø my	<i>my</i>
Dopełniacz		nas
Celownik		nam
Biernik		nas
Narzędnik		nami
Miejscownik		nas

Paradygmaty przedstawione w tabelach 4. i 5. są bardzo podobne pod tym względem, że wszystkie formy są ambiwalentne (jak np. we współczesnym języku rosyjskim). Wyjątek stanowią formy mianownika, jednakże w tym przypadku opozycja form enklitycznych i ortotonicznych jest wyrażana jedynie przez opozycję form *ja* i *my* wobec form zerowych. W obydwóch tabelach synkretyzm dotyczy form *mnie* i *nas* dla przypadków D, B i Msc. Forma *mi* zaś jest używana ambiwalentnie jako forma celownika we frazie topikalizowanej i fokalizowanej lub jako forma celownika fraz nominalnych w wypowiedziach bazowych.

Tabela 6. pokazuje, że na poziomie ortoinformacji użyte poprawnie w wypowiedziach bazowych formy *mi* oraz *ci* wyrażają bezpośrednio¹³

¹³ W terminologii programu gramatyki rozproszonej w takim wypadku znaczenie traktuje się jako „referencyjne” lub „eksplicytne”. W przeciwnym razie, a więc kiedy określenie funkcji wyrażenia wymaga odniesienia do innego poziomu analizy, znaczenie traktowane jest jako „inferencyjne” lub „implicitne”.

ortoinformację (tj. jedną z wyrażanych przez celownik ról, w których występuje uczestnik sytuacji semantycznej). Warto przy tym zauważyć, że frazy zwane „dopełnieniami dalszymi” nie są *frazami motywowanymi przez uwagę* [A. Włodarczyk, H. Włodarczyk 2016a]. Natomiast zaimki ortotoniczne w celowniku *mnie* i *tobie* wyrażają zarówno (a) *ortoinformację*, jak i (b) *metainformację drugiego stopnia* (tj. topik lub fokus). Jak widać, formy ortotoniczne są wykładnikami bogatszych informacji niż formy enklityczne, czego „teoria form obocznych” nie jest w stanie pokazać z uwagi na jej jednopoziomowy (prozodyczny) charakter.

Tabela 6. Współczesne niepoprawne użycie formy *mi* (w tabeli ujęte w nawiasy kwadratowe) jako wykładnika topiku lub fokusu w wypowiedzi rozszerzonej (czyli metainformacji 2. stopnia)

Fraza nominalna	Orto-informacja		Metainformacja 1. stopnia		Metainformacja 2. stopnia	
Podmiot (w mianowniku)	–	–	øja	øty	ja	ty
Dopełnienie dalsze (w celowniku)	mi	ci	–	–	mnie [mi]	tobie
Dopełnienie bliższe (w bierniku)	–	–	mnie	cię	mnie	ciebie

Patrząc z perspektywy historycznej, można sądzić, że forma celownika *mnie* ma tak samo mało szans na przetrwanie jak forma biernika liczby pojedynczej zaimka wskazującego *tę*, która została wyparta pewnie już bezpowrotnie przez formę *tą*, co było zresztą odnotowane w drugim wydaniu [1998] gramatyki PAN: „*Tą* jest obecnie w powszechnym użyciu w języku potocznym, *tę* staje się formą książkową” [GWJP 1998, 359]. Mimo iż zadaniem lingwisty jest objaśnianie rzeczywistego stanu języka w danym momencie bez prognoz na przyszłość, to nie sposób nie zauważyć analogii (co do stopnia zagrożenia) pomiędzy obecnym użyciem zaimka *mnie* jako formy celownika a użyciem zaimka *tę* jako formy biernika z początku XX wieku.

6. UWAGI KOŃCOWE

Dotychczasowe próby systemowego wyjaśnienia dystrybucji form celownika polskich zaimków 1. i 2. osoby, ograniczone do danych z poziomu intonacji, morfologii i składni w oderwaniu od treści wyrażonej przez formy językowe, doprowadziły jedynie do wyznaczenia oboczności morfologicznych między tymi formami, którymi tylko odczytany rodzimy użytkownik języka polskiego jest w stanie posługiwać się poprawnie. Je-

żeli jednak, zgodnie z postulatami gramatyki rozproszonej, założymy, że wszelka forma językowa służy do wyrażania jakiejś treści semantycznej lub pragmatycznej, także fakt, że istnieją oboczności świadczy o tym, że w różnych kontekstach użycia możemy mieć do czynienia z różnymi typami znaczeń. Wyjątkowa możliwość zastąpienia pewnej formy przez inną bez żadnej zmiany w znaczeniu zdarza się tylko jako objaw ewolucji języka: na pewnych etapach tej ewolucji przez jakiś czas mogą współistnieć dwie różne formy o tym samym znaczeniu; jest to możliwe wtedy, gdy nowsza forma jest w trakcie wypierania starszej, występującej wciąż jeszcze w mowie osób starszych lub wykształconych.

W myśl teorii metainformacyjnego koncentrowania uwagi (MIC) w wypowiedzi formy ortotoniczne i enklityczne zaimków osobowych pełnią funkcję metainformacyjną, wskazując na uwagę mówiącego i ukierunkowując uwagę słuchającego: formy enklityczne służą do wyrażania centrów uwagi wypowiedzi bazowych, formy ortotoniczne zaś – wypowiedzi rozszerzonych. Jako że różne języki mają zwykle różniące się od siebie (czasem nawet bardzo) środki wyrazu, objaśniając zagadnienie użycia zaimków 1. i 2. osoby w polszczyźnie, należy stwierdzić, że języki, w których nie ma rozróżnienia między formami enklitycznymi a ortotonicznymi zaimków osobowych wyrażają te same treści – tak semantyczne, jak i pragmatyczne, związane mianowicie z topikalizacją lub fokalizacją – za pomocą innych środków, na przykład wykorzystując prozodię i szyk wyrazów.

Bibliografia

- O. Azam, 2013, *Object Personal and reflexive Pronouns as centres of attention of base and extended utterances in Classical Modern Literary Russian* [w:] A. Włodarczyk, H. Włodarczyk (red.), 2013, s. 231–259.
- C. Bartula, 1997, *Podstawowe wiadomości z gramatyki staro-cerkiewno-słowiańskiej na tle porównawczym*, Warszawa.
- B. Bojar, H. Włodarczyk, 2016, *Orzekanie i informowanie* [w:] *Język – Komunikacja – Informacja*, 11, I. Koutny, A. Godzich, M. Lewandowski, P. Nowak, J. Taborek (red./ed.), Poznań, s. 255–278.
- D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, 1973, *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej*, Warszawa.
- R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel, 1998, *Gramatyka współczesnego języka polskiego, Morfologia*, wyd. 2 zmienione, t. 1, Warszawa [GWJP].
- X. Henderson-Stewart, 2008, *Écrire en russe au Temps des Troubles: le phénomène de concurrence grammaticale en moyen russe littéraire*, thèse de doctorat sous la direction de Jean Breuillard, soutenue à l'Université Paris-Sorbonne le 8 décembre 2008.
- H. Jadacka, 2005, *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*, Warszawa.
- W. Kochoński, B. Klebanowska, A. Markowski, 1985, *O dobrej i złej polszczyźnie*, Warszawa.

- L. Miladi, 2009, *Les fonctions discursives de la particule énonciative to du polonais dans les constructions à segment détaché à gauche*, „Revue des Études Slaves” LXXX/1-2, Paris, s. 87–103.
- J.-C. Pitavy, 2013, *Tonic and atonic pronouns in classical Greek: A pragmatic choice by the speaker* [w:] A. Włodarczyk, H. Włodarczyk (red.), 2013, s. 259–296.
- M. Piechocka, 2011, *La particule to en polonais et le statut méta-informatif*, Mémoire de Master 2, Paris, s. 109; <http://celta.paris-sorbonne.fr/DG-Biblio.html>
- Z. Saloni i in., 2012, *Słownik gramatyczny języka polskiego. Podstawy teoretyczne, Instrukcja użytkownika*, wyd. II, Warszawa.
- SJP: (*Słownik języka polskiego*), Wydawnictwo Naukowe PWN, <https://sjp.pwn.pl/>
- P. Vedrenne-Cloquet, 2013, *Personal subject pronouns and the meta-informative centering of utterances in classical Latin* [w:] A. Włodarczyk, H. Włodarczyk (red.), 2013, s. 297–302.
- A. Włodarczyk, H. Włodarczyk (red.), 2013, *Meta-Informative Centering in Utterances – Between Semantics and Pragmatics*, Companion Series in Linguistics nr 143, Amsterdam, s. 306.
- A. Włodarczyk, H. Włodarczyk, 2016a, *O pragmatycznej naturze predykcji (czyli o metainformacji w orzekaniu językowym)*, „Poradnik Językowy” z. 8, s. 8–21.
- A. Włodarczyk, H. Włodarczyk, 2016b, *Trójwarstwowa struktura informacji w treści wypowiedzi (szkic o programie Gramatyki Rozproszonej)*, „Investigationes Linguisticae” t. XXXIV, Poznań, s. 73–112.
- H. Włodarczyk, 2008, *Du bon (et du mauvais) usage des formes accentuées et atones des pronoms personnels en polonais*, *L’Enseignement du polonais en France*, Iles Assises, Paris, s. 39–48.
- H. Włodarczyk, 2009, *Les Centres d’intérêt de l’énoncé et la cohérence textuelle en polonais et russe*, „Revue des Études Slaves” t. LXXX/1–2, Paris, s. 13–32.
- H. Włodarczyk, 2012, *L’emploi des pronoms personnels en polonais (par contraste avec le russe et le français). La Lettre et l’esprit. Études à la mémoire de J. Breuillard sous la dir. de S. Viellard*, „Revue des Études Slaves” t. LXXXIII/2–3, Paris, s. 617–648.
- H. Włodarczyk, 2018, *O potrzebie wiedzy o języku polskim kompatybilnej z wiedzą o innych językach narodowych*, referat na 6. Kongresie Polonistyki Światowej, Katowice czerwiec 2016 (wersja autorska na stronie autorki w platformie Researchgate).

Mnie or mi (me)?
On the use of the 1st person pronoun in the dative case

Summary

Contemporary native Polish speakers experience difficulties with the choice of one of the two possible forms of the dative case of the 1st person singular pronoun (*mnie* or *mi*). Based on prosodic and morphological characteristics, two variants, called *enclitic* and *orthotonic*, are usually distinguished in the inflection of personal pronouns. This paper presents the pragmatic conditions underlying the use of orthotonic and enclitic forms of personal pronouns as part of the Meta-Informative Centering Theory (MIC). These conditions refer, among others, to phrases pointing to the speaker's attention and directing the listener's attention. Then, on the basis of Polish language history and the comparative grammar of Slavic languages, a hypothesis is put forward in order to explain how the alteration of the grammatical norm came about. In the last decades, the form *mi* has been used more and more ambiguously (either as enclitic or orthotonic) just as is the case with the 1st person singular genitive-accusative form *mnie*. The cause of this situation is probably the disappearance of the enclitic form *mię*. Hence, a new paradigm of the inflection of the 1st person singular pronoun is emerging with only one dative form *mi*. This new paradigm is thus comparable to that of the 1st person plural pronoun where there has only ever existed one dative form *nam*.

Translated by the author